

Το αποστολικό κήρυγμα στον ύστερο μεσαίωνα (12ος - 14ος αι.) (Δήμητρα Κούκουρα, Καθηγήτρια Ομιλητικής Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ.)

/ Πεμπτουσία· Ορθοδοξία-Πολιτισμός-Επιστήμες

[Προηγούμενη δημοσίευση: <http://www.pemptousia.gr/?p=160089>]

Στο *studium generale*[14] των Παρισίων οι καθηγητές της Παλαιάς και Καινής Διαθήκης διδάσκουν και την Ομιλητική στους μοναχούς και στις τάξεις των *regolari*[15]. Ο Πέτρος ο υμνωδός[16] διακρίνει τρεις τρόπους για την προσέγγιση της Γραφής: *lectio*, *disputatio*, *questio*, *praedicatio*[17]. Αποδέκτες ιεράρχες, κληρικοί, μοναχοί και φοιτητές. Σπουδαιότεροι διδάσκαλοι ο Πέτρος Αβελάρδος, ο Πέτρος Λομβαρδός. Αναπτύσσουν αλληγορική ερμηνεία και γενικότερα θέματα. Στα κηρύγματα αυτά αναπτύσσεται η σχολαστική φιλοσοφία και η μορφή τους είναι ο *sermo modernus*[18] ή θεματικός σε αντιδιαστολή προς την *homilia antiqua*[19]. Στηρίζεται σ' ένα «θέμα» (*thema*, ρητόν) που είναι σύντομο, πλήρες και σαφές, προστρέχει στην αυθεντία της Γραφής ή των Πατέρων και προετοιμάζει τη μετάβαση στο «πρόθεμα» (προοίμιο), το οποίο διαφέρει από το θέμα, όχι όμως

τελείως. Έχει λεκτική ή νοηματική συνάφεια και στοχεύει στον συναισθηματικό προσεταιρισμό του ακροατηρίου. Πολλές φορές παραλείπεται.

Ακολουθεί η επίκληση για την επιτυχία του κηρύγματος και στη συνέχεια η εισαγωγή στο θέμα (πρότασις), ένα σύντομο σχόλιο που αιτιολογεί την επιλογή του θέματος. Επόμενο στάδιο είναι η διαίρεσις (*divisio*, διάθεσις της ύλης). Διακρίνεται σε εξωτερική (*divisio externa*), η οποία παίρνει μία έννοια από τη θεματική πρόταση, την ερμηνεύει και στη συνέχεια τη διαιρεί σε μέρη και σε εσωτερική (*divisio interna*), η οποία δίνει ιδιαίτερο βάρος στις λέξεις της θεματικής πρότασης και τις ερμηνεύει. Ακολουθεί η *confirmatio* και η *confutatio* (αποδοχή θέσεων που συμφωνούν ή αναίρεση θέσεων που διαφωνούν) και η *prosecutio*, δηλαδή η ανάπτυξη του θέματος, η οποία στηρίζεται σε υποδιαιρέσεις των τμημάτων της αρχικής διαίρεσης και σε υποδιαιρέσεις των υποδιαιρέσεων, στις οποίες προστίθενται οι ορισμοί και οι ερμηνείες. Με αυτόν τον τρόπο παράγεται πλούσια ομιλητική ύλη. Ο λόγος καταλήγει σε ένα συμπέρασμα (*conclusio*), το οποίο είναι δυνατόν να έχει τη μορφή δέησης, ώστε ο επίλογος του λόγου/κηρύγματος να αποτελεί κύκλο με το προοίμιο που περιέχει κατά κανόνα και αυτό δέηση[20]. Το θέμα παρομοιάζεται με ένα δένδρο, το ρητό που προηγείται με τις ρίζες του δένδρου, η εισαγωγή με τον κορμό και οι διαιρέσεις του θέματος με τα κλαδιά του δένδρου.

Είναι προφανές ότι ο *sermo modernus* δέχτηκε επιδράσεις από τη δικανική ρητορεία που ήταν περισσότερο διαδεδομένη στη Ρώμη σε σχέση με την επιδεικτική. Τα έργα του Κικέρωνα και του Κοϊντιλιανού[21] ήταν περισσότερο

οικεία στον ιερό Αυγουστίνο σε σχέση με τη Β΄ Σοφιστική που κυριαρχούσε την ίδια εποχή στην Ανατολή. Στον ύστερο Μεσαίωνα ο σχολαστικισμός γνώριζε τη δομή των δικανικών λόγων[22] μαζί με την επιχειρηματολογία της Διαλεκτικής, εφόσον και στη διδασκαλία του trivium (Γραμματική, Ρητορική, Διαλεκτική) η διδασκαλία της Ρητορικής, που ασχολείται με την ομορφιά του λόγου, ήταν ασθενέστερη σε σχέση με τον υπερτονισμό της Διαλεκτικής, που ασκούσε τον νου στην αναζήτηση πειστικών επιχειρημάτων.

Το κήρυγμα που απευθύνεται σε απαίδευτους ακολουθεί εξίσου τη σχολαστική μεθοδολογία, με μόνη διαφορά τη δημώδη λατινική και τη χρήση μιμητικών κινήσεων των χεριών, μορφασμών του προσώπου και κατάλληλου τόνου της φωνής, για να συγκινηθεί ο κόσμος[23]. Για τον ίδιο σκοπό προστέθηκε και το πρόθεμα πριν από το θέμα που περιέχει τη δέηση. Την ίδια εποχή γίνεται ευρεία χρήση και από τα παραδείγματα (exempla), δηλαδή διηγήσεις, ανέκδοτα ή περιστατικά[24] που χρησιμοποιούνται ως επικουρικά μέσα, για να επεξηγήσουν ένα επιχείρημα, όπως είναι οι βίοι των αγίων και ποικίλα θαύματα.

Αδιαμφισβήτητα τον κυρίαρχο ρόλο στη λατινόφωνη ομιλητική παράδοση τον 13ο και 14ο αι. κατέχουν οι τάξεις των επαιτών (ordines mendicantes) των Φραγκισκανών και Δομινικανών[25], οι οποίοι δραστηριοποιούνται στις πλατείες των μεγάλων και των μικρών πόλεων στις εορτές και τις καθημερινές, προπάντων τις ημέρες της Σαρακοστής του Πάσχα και των Χριστουγέννων. Οι ίδιοι καθιερώνουν το κήρυγμα ως θεμελιώδη μέριμνα της Εκκλησίας, το οποίο μαζί με την εξομολόγηση συνιστά μία αυθεντική ποιμαντική μέριμνα. Οι μοναχοί των ταγμάτων παίρνουν υψηλή μόρφωση που στηρίζεται στο trivium και quadrivium, στην προσωπική μελέτη και συχνά στις θεολογικές σπουδές στο Παρίσι και αργότερα σε άλλες μεσαιωνικές πόλεις. Ο ιδανικός κήρυκας οικοδομεί την Εκκλησία με τη γνώση, με την ικανότητα της προσαρμογής στο κοινό και με το προσωπικό του παράδειγμα.

(συνεχίζεται)

[14] Ονομασία του μεσαιωνικού Πανεπιστημίου. Περισσότερα για την πρώτη Θεολογική Σχολή στο Παρίσι, τα διδασκόμενα μαθήματα και τη σχολαστική μεθοδολογία, βλέπε Δήμητρας Κούκουρα, Η σπουδή στη Θεολογία, εκδ. Μπαρμπουνάκη, Θεσσαλονίκη 2016, σελ. 104-110.

[15] Μοναχοί που δραστηριοποιούνται με την άδεια των επιχωρίων Επισκόπων στο ποιμαντικό και κηρυγματικό έργο.

[16] Petrus Cantor Parisiensis (+1197) συγγραφέας, θεολόγος και υμνωδός. Σημαντικό έργο του: “Petri Cantoris, Verbum abbreviatum” Opus morale omnibus theologis, pastoribus, confessariis, concionatoribus, jurisconsultis et cujuscunque conditionis hominibus utilissimum, in Patrologia Latina vol. 205, coll. 9-554.

[17] Η *disputatio* είναι μία προφορική συζήτηση που ακολουθεί ένα σχήμα της διαλεκτικής ανάμεσα σε πολλούς συνομιλητές ενώπιον ενός ακροατηρίου. Αυτή η δημόσια συζήτηση προϋποθέτει διάφορα στάδια: το ερώτημα/ζήτημα (*questio*) που είχε διαμορφωθεί από τον διδάσκαλο πάνω σ’ ένα κείμενο, έναν αντιλέγοντα (*opponens*) που διατύπωνε τις αντιρρήσεις, στον οποίον ένας κατά κανόνα πτυχιούχος είχε τη φροντίδα να προβάλει αντεπιχειρήματα, με αποτέλεσμα να παρουσιασθεί μία δημόσια συζήτηση με επιχειρηματολογία. Όταν εξαντληθούν όλα τα επιχειρήματα, ο διδάσκαλος προχωρεί σε μία λύση βασισμένη σε επιχειρηματολογία που ονομάζεται *determinatio* (ορισμός), αφού πρώτα έχει προηγηθεί η *refutatio*, δηλαδή η αναίρεση αντιθέτων επιχειρημάτων.

[18] Νεώτεροι ερευνητές τον ονομάζουν και θεματικό ή ακαδημαϊκό λόγο. Στους αιώνες που ακολούθησαν την Άλωση ο *sermo modernus* εισήχθη στην Ελληνόφωνη Ανατολή με τον τίτλο «εκκλησιαστικός λόγος» από κληρικούς που σπούδασαν στην Ιταλία. Έκτοτε συνυπάρχει με την πατερική ομιλία, επί το πλείστον σε απλουστευμένη μορφή. Βλέπε Παναγιώτη Τρεμπέλα, Ομιλητική, εκδ. Αδελφότης Θεολόγων Ο Σωτήρ», Αθήναι Ιούνιος 1976, έκδοσις 3η, σελ. 233-275.

[19] Οι μοναχοί κήρυκες ακολουθούσαν το παράδειγμα των ομιλιών του Γρηγορίου του Μεγάλου 6ος αι. (*Moralia in Job, Homiliae in euangelia*), το οποίο συνάδει με το ομιλητικό παράδειγμα των Πατέρων της Ανατολής.

[20] Τον 12ο αιώνα εμφανίστηκε ένα νέο λογοτεχνικό είδος, η τέχνη του κηρύγματος (*ars praedicandi*), το οποίο επί τρεις αιώνες προώθησε το κήρυγμα με υποδειγματικό τρόπο. Κυκλοφόρησαν περίπου 200 εγχειρίδια που υποδεικνύουν με συστηματικό τρόπο τη σύνταξη ενός κηρύγματος και φανερώνουν την ομιλητική άνθηση της εποχής. Βλέπε περισσότερα Siegfried Wenzel, *Artes Praedicandi, A Synthesis of Scholastic Sermon Structure*, Published by the Medieval Academy of America, University of Toronto 2015, Part II, *Scholastic Sermon Structure*, pp. 45-86.

[21] Ενδεικτική βιβλιογραφία, Aristotle, *The Art of Rhetoric*, Trans. John Henry Freese, Loeb Classical Library, 1982. Cicero, *Ad G. Herennium: De ratione dicendi* (*Rhetorica ad Herennium*), Trans. Harry Caplan, Loeb Classical Library, 1954. Cicero, *De inventione*, Trans. H. M. Hubbel, Loeb Classical Library, 1949. Cicero, *De oratore*, 2 vols., Trans. E. W. Sutton and H. Rackham, Loeb Classical Library, 1942. Quintilian, *Institutio oratoria*, Trans. H. E. Butler, Loeb Classical Library, 1920.

[22] *Exordium* (εισαγωγή), *narratio* (έκθεση, φύση της υπόθεσης), *partitio/divisio* (σύντομη παρουσίαση όσων ακολουθούν/*propositio*), *confirmatio* (το κύριο μέρος του λόγου με τα επιχειρήματά του), *refutatio* (απαντήσεις σε αντιρρήσεις), *peroratio* (ανακεφαλαίωση).

[23] Παραγγέλματα που περιέχονται στη ρητορική πραγματεία *Rhetorica ad Herennium* και αφορούν στην εκφορά ενός ρητορικού λόγου, ως προς τη ρύθμιση της φωνής (*vocis figura*) και τις κινήσεις του σώματος (*corporis motus*).

[24] Πρόκειται για την έκφραση ή περιγραφή, ένα από τα 14 Προγυμνάσματα, δηλαδή ασκήσεις Ρητορικής, που διδάσκονταν οι σπουδαστές στο *trivium*. Εγκώμια προσώπων ή περιγραφές τοπίων, παραστάσεων κ.ο.κ. Συγγραφέας των Προγυμνασμάτων είναι ο Αφθόνιος από την Αντιόχεια, μαθητής του Λιβάνιου. Χάρη στη σαφήνεια και τα παραδείγματα που περιέχει το έργο του καθιερώθηκε στην εκπαίδευση των Βυζαντινών και μεταφράστηκε στα Λατινικά μαζί με πολλά σχόλια, που προστέθηκαν τον 15ο αι. από

τον Ροδόλφο Agricola. Kennedy, Ιστορία, σελ. 323-330.

[25] Για την ανάπτυξη των ταγμάτων των επαιτών και τον κοινωνικό και οικονομικό περίγυρο μέσα στον οποίον αναπτύχθηκαν βλέπε *The Origin, Development, and Refinement of Medieval Religious Mendicancies*, edited by Ronald S. Prudlo, Brill 1976.